

روزنامه ها چگونه پیروزی نهضت مشروطه را رقم زدند

پایه های نهضت مشروطه ایران با قتل ناصرالدین شاه در روز 12 اردیبهشت 1275 گذاشته شد. البته نهضت فکری، آزادی خواهی و نوگرایی مدت ها قبل از آن در ایران شکل گرفته بود اما آنطور که باید از قوه به فعل در نیامده بود.

نصر: پایه‌های نهضت مشروطه ایران با قتل ناصرالدین شاه در روز 12 اردیبهشت 1275 گذاشته شد. البته نهضت فکری، آزادی خواهی، نه‌گرای، مدت‌ها قبل از آن در ایران شکا گرفته بود اما آنطور که باید از قوه به فعل در نیامده بود. ولی از اواخر حکومت ناصرالدین شاه و اوایل حکومت مظفرالدین شاه قاجار عوامل بسیاری دست به دست هم دادند و این رشد فکری را به نهضت تبدیل کرد که مهم‌ترین آنها نابسامانی اوضاع اجتماعی ایران در زمان ناصرالدین شاه، برقراری مشروطه در عثمانی، فقر اقتصادی و فشارهای قحطی و شکست روسیه تزاری از ژاپن بود. از اقدامات مهم دوره قاجار که مایه تحول عظیم در اندیشه‌ها و سبب تکان شدید مردم گردید، انتشار روزنامه بود. شروع روزنامه‌نگاری در ایران مصادف با اعزام گروهی از محصلین ایران به خارج بود که در اواخر روزگار فتحعلی شاه قاجار محقق یافت.

این شروع نکته عطف تاریخ نوین ایران به حساب می‌آید و روزنامه یکی از عوامل مهم بروز نهضت مشروطه شمرده می‌شود. مقاله پیش‌رو نیز با تکیه بر اسناد تاریخی و منابع کتابخانه‌ای سعی دارد نقش و تأثیر مطبوعات را در شکل‌گیری و پیروزی نهضت مشروطه بررسی نماید.

همزمان با انقلاب کبیر فرانسه به سردمداری ناپلئون بناپارت که اروپا را وارد مراحل نوینی از مناسبات سیاسی کرد، در ایران نیز سلسله نوپدید قاجار به حکومت رسیده بود. ایران تحت تأثیر این فرایند وارد تاریخ سیاسی جدید شد که مهم‌ترین ویژگی آن پیدایش طیف جدید اروپا دیده‌ای بود که وابستگان آن با آگاهی از ساختار سیاسی و اجتماعی نوین جهان بر آن بودند تا واپس‌گرایی و عقب‌ماندگی ایران را چاره‌جویی کنند.

دولتمردانی همچون قائم مقام فراهانی، امیر کبیر، میرزا حسین‌خان سپهسالار و امین‌الدوله، روحانیونی همچون سیدجمال‌الدین اسدآبادی و بعدها نایینی شامل این طیف جدید می‌شدند. گروه دیگری مانند میرزااحکیم‌خان، طالبوف‌تبریزی، میرزا فتحعلی آخوندزاده، میرزا آقاخان کرمانی، مستشارالدوله و دیگرانی بودند که گاه مستقل عمل می‌کردند و گاه کم و بیش از سوی دولت یا روحانیت حمایت می‌شدند و افکار نوخواهانه خود را در میان مردم و توده مطرح می‌نمودند.

نوشتن مهم‌ترین ابزار در دست این طیف نو بود و پدیده اصلی نوشتن در آخرین ربع قرن نوزدهم روزنامه بود. روزنامه به عنوان یک وسیله ارتباط جمعی با تغییرات اجتماعی و تحولاتی که در ایران بوجود آمد، همراه شد و با انتقال قدرت روزنامه‌نگاری به دست طیف تحول‌خواه و نوگرا مبارزه با استبداد وارد فاز جدیدی شد که با تکان دادن حکومت کهنه و فاسد قاجار سرانجام به نهضت مشروطه منتهی گشت.

ایران در آستانه نهضت مشروطه به چنان مطبوعات جدید و ملی رسید که اغلب توسط روشنفکران مترقی و انقلابی مدیریت می‌شد که در خارج از کشور ساکن بودند. این مطبوعات نو به حکومت قاجار حمله و از وضع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی انتقاد می‌کردند. بالاخره با آغاز قرن بیستم؛ جنگ و جدال مطبوعات و حکومت مستبد قاجار به پیروزی روزنامه‌نگاران منجر شد. در ایران نظام پارلمانی ایجاد شد و آزادی مطبوعات در شمار آزادی‌های اساسی مسجل گردید.

روزنامه، عاملی از عوامل پیروزی نهضت مشروطه

در تجزیه و تحلیل علل، ریشه‌ها و عوامل بروز نهضت مشروطه ایران، منابع مربوط به این دوره انتشار روزنامه را در این دوران تاریخی یکی از مهم‌ترین عوامل پیروزی نهضت مشروطه و بیداری ایرانیان عنوان کرده‌اند. ناظم الاسلام کرمانی در کتاب «تاریخ بیداری ایرانیان» که از نخستین مجموعه‌های مدون از وقایع و حوادث مربوط به نهضت مشروطه ایران است، ریشه نهضت مشروطه را به دوران ناصرالدین شاه پیوند زده و واقعه اعطای انحصار دخانیات، توتون و تنباکو از طرف شاه به یک نفر خارجی و مقاومت منفی مردم را در برابر اراده و فرمان شاه نخستین نشانه تنبه و بیداری مردم دانسته است.

وی همچنین اقدامات میرزا تقی‌خان امیرکبیر در راه اصلاح امور مالی، اجتماعی و فرهنگی را از دیگر عوامل بیداری عنوان می‌کند. ناظم‌الدین اسلام کرمانی در نهایت نقش عمده‌ای از روحانیون و وعاظ و روزنامه‌نویسان را در امر نهضت فکری و بیداری مردم موثر قلمداد کرده است و به طورکلی موارد مذکور را از عوامل موثر در پیروزی این

سیداحمد کسروی در کتاب «تاریخ مشروطیت ایران» که از منابع دست اول تاریخ مشروطه می‌باشد، شکست‌های ایران در برابر روس و انگلیس و رقابت سیاسی آن دو دولت را در ایران از دلایل ابتدایی بیداری مردم به شمار می‌آورد و سپس اقدامات اصلاحی حاج میرزااحسین‌شاه و سیدجمال‌الدین اسدآبادی و میرزاملکم‌شاه را از دیگر عوامل بیداری مردم ایران دانسته است و به مانند ناظم الاسلام کرمانی اعطای امتیاز توتون و تنباکو از طرف ناصرالدین شاه به تالیوت و مقاومت مردم در برابر آن امتیاز را یکی دیگر از عوامل بیداری مردم ایران عنوان کرده است.

اما کسروی به نقش دبستان‌ها و روزنامه‌های ایران در بیداری افکار مردم تأکید ویژه‌ای نموده و روزنامه‌های فارسی اختر چاپ استانبول و غیرت و حمیت نویسندگان آن را ستوده است. کسروی همچنین از اقدامات کسانی چون نویسنده روزنامه حبل‌المتین، عبدالرحیم طالیوف و انتشار کتاب سیاحتنامه ابراهیم بیگ زین العابدین مراغه‌ای را در ردیف انگیزه‌های جنبش فکری مردم ایران قرار داده و توجه روز افزون مردم را به دبستان‌ها و روزنامه‌های ایران و فزونی تعداد آنها را نشانه‌ای برای بیداری افکار عمومی بیان داشته است. دکتر مهدی ملک‌زاده در کتاب «زندگانی ملک‌المتکلمین» انتشار روزنامه به ویژه روزنامه ثریا که در قاره منتشر می‌شد را در بیداری افکار ایرانیان موثر دانسته و بیان داشته که این روزنامه در بنیان اساسی عدل و داد سهم بزرگی داشته است. ملک‌زاده همچنین قتل ناصرالدین شاه، سلطنت مظفرالدین شاه، انقلاب اکتبر 1917 روسیه، جنگ ژاپن و روسیه و شکست روس از ژاپن را از دیگر عوامل بیداری ایرانیان عنوان کرده است.

روزنامه‌های دولتی ایران تا نهضت مشروطه

با مطالعه تاریخ روزنامه‌های ایران، می‌توان شروع و انتشار روزنامه در ایران را از تبعات اعزام محصلین به خارج عنوان کرد و سرآغاز آن را باید با میرزا صالح شیرازی، محصل اعزامی به انگلیس دانست. او از جمله کسانی است که در سال 1320 به همت عباس میرزا به خارج اعزام شده بود. وی در اروپا با صنعت چاپ و روزنامه‌نگاری آشنا شد و در پی بازگشت به ایران دستگاه چاپ کوچکی را با خود به ارمغان آورد.

میرزا صالح در خارج از کشور شاهد پیشرفت‌های اروپا بود و خواستار رسیدن ایران به چنان پیشرفت‌هایی بود به همین جهت برای آگاهی مردم و درباریان از وضع کشور ایران، تصمیم به انتشار روزنامه‌ای می‌گیرد که مانند روزنامه‌های اروپایی، با درج حوادث و اخبار پایتخت مردم را در جریان امور جاری قرار دهد. بر همین اساس بود که وی در بازگشت به ایران "کاغذ اخبار" را منتشر کرد.

در همان روزگاران روزنامه دیگری به نام "زاداریت با هرا" یا با نام "زاهر یدادی با هرا" توسط مسیونرهای آمریکایی در ارومیه منتشر می‌شد که حاوی مطالب تاریخی، علمی و مذهبی و اخبار و حوادث بوده است.

روزنامه دیگری که در ایران در سال 1267 ه. ق منتشر شد "وقایع اتفاقیه" نام داشت. مؤسس آن میرزاتقی‌خان امیرکبیر بود. این روزنامه به تقلید از روزنامه "تقویم وقایع اسلامبول" تأسیس شده بود. این روزنامه از شماره 472 به نام روزنامه رسمی دولت علیه ایران منتشر شد و در هدف از انتشار آن نوشته شده که «از جمله محسنات این گزت یکی آنکه سبب دانایی و بینایی اهالی این دولت علیه است.» (قاسمی؛ 1380: ج 2؛ 1873)

این روزنامه بعدها به فرمان ناصرالدین شاه به نام‌های روزنامه دولت علیه ایران و روزنامه دولتی ایران منتشر شد. موقعی که وقایع اتفاقیه در ایران منتشر شد و مورد توجه دول خارجی قرار گرفت تا اندازه‌ای که انتشار آن را نشانی از بیداری ایرانیان برشمردند.

از دیگر روزنامه‌های دولتی قبل از نهضت مشروطه باید به روزنامه "ملتی" اشاره کرد که در عهد ناصری منتشر می‌شد و هدف از تأسیس این روزنامه آن بوده است که ناصرالدین شاه برای آزادی نگارش، دستور تأسیس این روزنامه را داده است. منظور از آوردن واژه ملت، نشان دادن تمایز آن روزنامه از روزنامه دولتی بود. این روزنامه برای این به وجود آمد که ملت آنچه در دل دارد بطور آزاد در این روزنامه بنویسد. ولی متأسفانه از ملت یک سطر هم به عنوان نمونه وجود ندارد. (همان: ج 2؛ 1319)

روزنامه‌های دولتی که قبل از مشروطه در ایران منتشر می‌شدند، نویسندگان مقالات آن جراید به خاطر خفقان حاکم بر جامعه توسط حکومت، حق انتقاد از سیستم را نداشتند اما برعکس این روزنامه‌ها در روزنامه‌های فارسی چاپ خارج از سیاست‌های دولت و شرایط ناگوار اقتصادی و اجتماعی ایرانیان به شدت انتقاد می‌شد.

در کنار روزنامه‌های دولتی باید به روزنامه‌هایی هم که محتوای علمی داشتند، باید اشاره کرد. مانند روزنامه "علمیه دولت علیه ایران" که به سه زبان فارسی، عربی و فرانسه در تهران منتشر می‌شد و حاوی مطالب

علمی بود.

در سال 1293 ه. ق یک روزنامه نظامی به نام روزنامه " نظامی علیه و ادبیه" به همت میرزا حسین shy& خان سپهسالار انتشار یافت و تا سال 1296 ادامه یافت این روزنامه مخصوص مدرسه نظام بود و عمده مطالب آن در خصوص سیاست و تاریخ بود.

میرزا حسین shy& خان سپهسالار با همکاری یک نفر مهندس بلژیکی با نام بارون دنرمان در سال 1292 ه. ق روزنامه دو زبانه فرانسوی و فارسی " وطن" را منتشر کردند و ناصرالدین شاه با دیدن سرمقاله شماره اول آن به وحشت افتاد و دستور توقیف روزنامه را صادر کرد.

از دیگر روزنامه عهد ناصری می shy& توان به روزنامه " شرف" که با خط نستعلیق بسیار خوب و کاغذی بسیار عالی انتشار می shy& یافت، و نیز روزنامه " اطلاع" که از روزنامه shy& های بسیار سودمند دولتی عصر ناصری بود؛ اشاره کرد. روزنامه های منتشر شده در دوره مظفرالدین شاه بیشتر دنباله روزنامه shy& های عصر ناصری است و یا تقلیدی از آن روزنامه shy& ها، که مهم shy& ترین آنها روزنامه shy& ای است به نام " شرافت". البته در این دوره روزنامه دیگری به نام خلاصه shy& الاحداث انتشار یافته است.

شایان ذکر است روزنامه های عهد مظفرالدین شاه نقش چشمگیرتر و هشدار دهنده تر پیدا کرد زیرا اولاً جو سیاسی اجتماعی مساعدتری فراهم شده بود و ثانیاً تحصیل کرده ها زیاد تر شده بود و ثالثاً بیداری عمومی فزونی یافته بود. به همین خاطر در چند سال قبل از صدور فرمان مشروطه به تبع تقلیل فشار دستگاه حکومت استبدادی در کلیه شئون زندگی اجتماعی، سیاسی و فرهنگی مردم آزادی عمل بیشتری پیدا کرد.

ناگفته نماند در موقعی که مظفرالدین شاه دوره ولایتعهدی خود را در تبریز می shy& گذرانید یک روزنامه به نام " ناصری" وابسته به دربار او در تبریز انتشار می shy& یافت که با دست ندیم باشی نامی نوشته می shy& شده و از نظر سودمندی کمتر از روزنامه shy& های دربار تهران نبود و اولین شماره آن در شوال سال 1311 ه. ق انتشار یافته است. شایان ذکر است که اگر چه تمامی این روزنامه های نام برده شده همه دولتی بودند اما با توجه به اینکه بیشتر مردم در آن دوران در بی shy& سواد مطلق و بی shy& اطلاعی محض بسر می shy& بردند ناچار همان مطالب عادی و اتفاقات پیش shy& پا افتاده، کنجکاوی خوانندگان را بر می shy& انگیخت.

روزنامه shy& های غیر دولتی ایران تا آغاز نهضت مشروطه

برخلاف روزنامه های دولتی، روزنامه های غیر دولتی هم بودند که بیشترین تاثیر را در بیداری افکار عمومی داشتند. اینها نیز دو دسته بودند. روزنامه های چاپ داخل و روزنامه های چاپ خارج. روزنامه shy& های داخلی غیر دولتی در بیداری مردم همان اثر را داشتند که روزنامه shy& های دولتی داشت زیرا دارندگان آنها در کار خود آزاد نبودند. اما روزنامه shy& هایی که در خارج از کشور منتشر می shy& شد تاثیر عمیق تری داشتند و این روزنامه shy& ها گاهی پنهان و گاهی آشکارا وارد کشور می shy& شدند و دست به دست می shy& گردید و بدست مردم می shy& رسید. نخستین روزنامه مهم غیردولتی داخلی روزنامه " تربیت" بود و صاحب امتیاز آن محمدحسین shy& خان ذکالمرک فروغی بود.

اولین شماره آن را در 11 رجب 1314 ه. ق در اولین سال پادشاهی مظفرالدین شاه و آخرین شماره shy& اش در 29 محرم 1325 ه. ق، یعنی اولین سال پادشاهی محمدعلی شاه انتشار یافته است. مقالات علمی بسیار مفید و مطالبی راجع به علل پیشرفت اروپایی shy& ها در آن نگاشته می shy& شد.

کسروی در خصوص روزنامه تربیت بیان داشته است: نویسنده تربیت یک شاعر درباری بوده و روزنامه shy& اش نیز همچون دیوان یک شاعر درباری پر از ستایش است. (کسروی، 1363: ج1: 41)

روزنامه دیگر " ادب" نام داشت که به همت مرحوم ادیب shy& الملک فراهانی ابتداء در تبریز و بعد در مشهد و تهران انتشار می shy& یافت. اگر چه از حیث نفاست به روزنامه تربیت نمی shy& رسید اما از روزنامه shy& های مهم و مفید آن عصر بشمار می shy& آید.

اختر

" اختر"، مهم shy& ترین روزنام shy& ای بود که در خارج از کشور یعنی در استانبول منتشر می shy& شد. این نشریه در داخل ایران به دلیل مقالات تند و تیز و بی shy& پرده و انتقادات خود علیه سیستم استبدادی ایران معروف بود. روزنامه اختر به مدیریت محمدطاهر تبریزی و نویسندگی میرزا مهدی اختر انتشار می shy& یافت و مدت 23 سال به طور مرتب دایر بوده است و در سال 1313 ه. ق از طرف دولت عثمانی توقیف شد. اودوارد براون در اهمیت این روزنامه می shy& نویسد، درسنه 7 1886 م نیز که من به ایران سفر می shy& کردم تنها جریده قابل مطالعه همان اختر بود که هفته shy& ای یک بار در اسلامبول چاپ می shy& شد. (براون؛ 1386: ج4: ص314)

در حقیقت در دوران تیره و تار استبداد، اختر کمک بزرگی به تنویر افکار ایرانیان نمود. اخبار کشورهای خارجی که در این روز نامه درج می شد موجب آشنایی مردم با اوضاع دنیای خارج می شد. تردیدی نیست که وجود همین نوع جراید، افکار مردم آن زمان را مہیای انقلاب می کرد و پیدایش مشروطیت ایران تا اندازه ای رهین فداکاری های مدیران جراید آن روزگار است (صدرهاشمی؛ 1363: 63). بسیاری از روشنفکران و آزادی خواهان بنام آن روز مانند میرزا آقاخان کرمانی، شیخ احمد روحی، میرزا مهدی تبریزی و میرزا علی محمد خان کاشانی با این روز نامه همکاری نزدیک داشتند. روزنامه اختر شهرت و اهمیت فراوانی در ایران، قفقاز، عثمانی، هندوستان و عراق بدست آورد طوری که خوانندگان حرفه ای اختر را "اختری مذهب" خواندند این روزنامه در پیشامد های مهم از جمله داستان امتیاز توتون و تنباکو، مقالات مفید و سود مندی نوشت (قاسمی؛ 1375: 207). اختر تاثیر مهم و دائمی بر اندیشه مردم ایران داشت و مردم را به سوی تحول و نواخواهی سوق می داد. علاقه مندی مردم به روزنامه چنان بود که بعد از توقیف روزنامه در سال 1313 ه.ق باز هم مردم به دنبال جراید بودند (همان؛ 1375: 212). همین روزنامه بود که سی سال قبل از مشروطه خوانندگان ایرانی خود را با حکومت مشروطه آشنا کرد و متن قانون اساسی عثمانی را منتشر کرد. و نیز مذاکرات و متن قرارداد امتیاز تنباکو را قبل از آنکه به طور رسمی از سوی دولت ایران اعلام شود، چاپ کرد.

ناصرالدین شاه از انتشار روزنامه اختر، بسیار عصبانی بود و دستگاه استبداد او بیشترین کوشش را در جلوگیری از ورود شماره های این روزنامه به عمل می آورد. چنانچه در باب جلوگیری از ورود اختر به ایران فرمانی با خط ناصرالدین شاه موجود است بدین شرح: "جناب امین السلطان انشاء الله احوال شما خوب است ... این روزنامه اختر باز فضولی های زیادی می کند، نسخه آن را دیدم حالا می دهم بیاورند آرتیکل بدی نوشته شده است ملاحظه بکنید این روزنامه این دفعه باید جداً غدغن سخت بشود که پستخانه قبول نکرده بیاورند به ایران، حتی به چاپراهای انگلیس و روس و فرانسه هم غدغن بکنید که منبع روزنامه اختر بیاورند..." (فشاهی؛ 1353: 289).

قانون

جنگالی ترین روزنامه های چاپ خارج، روزنامه "قانون" بود که در سال 1307 ه.ق در لندن انتشار می یافت. مدیر و صاحب امتیاز آن میرزا ملکم shy&؛ خان ناظم shy&؛ الدله بود. وی در سال 1306 که ناصرالدین شاه به اروپا سفر کرد، سفیر کبیر ایران در لندن بود و در آنجا امتیازی به نام امتیاز لاتاری [1] از شاه گرفت. اما پس از بازگشت شاه به تهران به توصیه اتابک امین shy&؛ السلطان امتیاز او چون خلاف شرع تشخیص داده شد، لغو گردید. ملکم از این اقدام شاه سخت برآشفست و این مقدمه ای بر انتشار روزنامه قانون شد و چون ملکم خان از دسترسی شاه و درباریان دور بود با عصبانیت و ناراحتی شدید و بدون پروا مطالب می shy&؛ نوشت و می shy&؛ گفت: «در کره زمین هیچ دولتی نیست که به قدر دولت ایران بی shy&؛ نظم و پریشان و غرق مذلت باشد...» (قانون 1307: شماره 2، ص 3).

شعار قانون "اتفاق، ترقی و عدالت" بود و میرزاملکم خان در اولین شماره آن در هدف از انتشار قانون نوشته بود: "ما چند نفر که به سعادت بخت و به تقدیر الهی موسس این جریده قانون شده ایم بر ذمت دولت پرستی خود ختم کرده ایم که از روی علوم و سرمشق های دنیا به قدری که در قوه ما باشد به خلق ایران نشان بدهیم که از برای اجرای قوانین چه نوع همت و چه قسم مساعی باید به کار برد ...» (فشاهی؛ 1353: 273). تمامی طبقات اجتماعی ایران مخاطب قانون بودند چرا که سبک آن خیلی ساده و روشن و گیرا بود.

دایره مطالب قانون نسبتاً محدود بوده و از موضوعات مهمی چون انتقاد از حکومت مطلقه، لزوم اصلاح حکمرانی و ایجاد عدالت قانونی، تعلیمات حزبی و دعوت مردم به اتحاد و اتفاق و قانون طلبی بحث می کرد. گذشته از موارد فوق قانون چند نکته دیگری را نیز مورد بحث قرار داده که یکی موضوع جلب حمایت طبقه روحانی در پیشبرد هدفهای ملی است و موضوع دیگر توجه قانون به حقوق اجتماعی زنان است که از مرقی ترین جنبه های حکومت قانون به شمار می رود (نورایی؛ 1352: 187). به طور کلی روزنامه قانون در جریان جنبش مشروطه خواهی تاثیر عمده دارد. دولت برای مقابله با آن دست به اقداماتی زد از جمله در روزنامه های طرفدار دولت مقالاتی علیه میرزاملکم خان نوشته و اعلام شد که مصمم هستیم اوراق قانون را ضبط کنیم و نگذاریم به دست هیچ کس برسد و اقدام به دستگیری افراد همچون میرزا یوسف خان متشار الدوله، میرزا محمد قلی خان فرید الملک و تعدادی از توزیع کنندگان روزنامه قانون کردند و همه را روانه زندان قزوین نمودند.

حبل المتین shy&؛

وزین shy&؛ ترین و متین shy&؛ ترین روزنامه های چاپ خارج، "حبل المتین shy&؛" بود که به همت سیدجمال shy&؛ الدین کاشانی (مویدالاسلام) در کلکته انتشار یافته است و شماره اول آن در روز 11 جمادی shy&؛ الثانی 1311 ه. ق منتشر شده است. کسروی در تاریخ مشروطه ایران درباره آن این گونه می shy&؛ نویسد: «این نامه هفتگی از همه روزنامه shy&؛ های آن زمان بزرگتر و بنام تر بود و در هندوستان چاپ شده و آزادی برای سخن راندن می shy&؛ داشت.

یکی از چیزهایی که رواج گردید این بود حاج زین‌شاهی؛ العابدین نقی‌شاهی؛ یف پول بسیاری فرستاد که روزنامه به علمای نجف و دیگر جا فرستاده شود. از اینجا پیوستگی میان روزنامه و علما پدید آمد...» (کسروی، 1363: ج 1: ص 42). این روزنامه خواستار حکومت مشروطه و قانون بود و نویسندگان آن بارها درباره لزوم این دو قلم زده است.

این روزنامه نزدیک به چهل سال در خارج از ایران منتشر می‌شد و بزرگترین خدمت را به برقراری اساس و آزادی ایران نموده است از آنجا که در خارج چاپ می‌شد سانسور نمی‌توانست مانع کار او شود سید جمال‌الدین اسدآبادی در ملاقاتی که در بندر عباس با موید السلام داشت وی را تشویق کرد تا از طریق روزنامه به بیدار کردن ایرانیان بپردازد. قسمتی از حبل‌المتین اختصاص به موضوعات مذهبی داشت و این روزنامه قهرمان ((اتحاد السلام)) شمرده می‌شد (آریانپور؛ 1350: 252). حبل‌المتین در کنار تمامی روزنامه‌های منتشره در آن دوران نقش مهمی در بیداری مردم ایران داشته است. حکمت، ثریا، پرورش

دیگر روزنامه‌های چاپ خارج، "حکمت، ثریا و پرورش" بودند که هر سه در قاهره، پایتخت مصر منتشر می‌شدند. آغاز انتشار حکمت سال 1310 هـ. ق یعنی سه سال قبل از کشته شدن ناصرالدین شاه بود. شماره اول ثریا روز شنبه چهارم جمادی‌الآخر سال 1316 هـ. ق و شماره اول پرورش روز جمعه دهم صفر 1318 هـ. ق انتشار یافته است. مدیران هر سه روزنامه درد وطن داشته‌اند و روزنامه‌های خود را به قصد تکان دادن و بیدار نمودن ایرانیان انتشار داده‌اند.

نویسنده "حکمت" میرزا مهدی خان تبریزی (زعیم الدوله) بود که از استانبول به مصر رفت و در آنجا روزنامه حکمت را تأسیس کرد. این روزنامه تا اوایل مشروطیت دایر و مقالاتش در بیداری افکار ایرانیان بسیار موثر بود. نشریه هفتگی "ثریا" به همت میرزا علی محمد خان کاشانی در قاهره بوجود آمد و مقالات میرزا علی محمد خان بسیار تند و تیز بود و خواستار فراوان داشت. میرزا علی محمد خان بعدها این نشریه را رها کرد و آن را به عهده میرزا فرج‌اله خان کاشانی گذاشت و خود نشریه پرورش را راه انداخت، ثریا تا هنگامی که میرزا علی محمد خان مدیر و نویسنده آن بود ارج و قرب فراوان داشت. اما پس از جدایی این نویسنده، ثریا از ارج و قرب افتاد. روزنامه "پرورش" در شهر قاهره و به زبان فارسی به مدیریت میرزا علی محمد خان منتشر گردید. این روزنامه یکی از روزنامه‌هایی است که به زبان فارسی منتشر شده و به سهم خود کمک‌های گرانبهائی در بیداری ایرانیان و آماده ساختن آنها برای درخواست مشروطیت نموده است. از روزنامه پرورش تا شماره 33 آن در دست است.

چهره نما

نزدیک‌ترین روزنامه به عهد نهضت مشروطه روزنامه "چهره نما" است که در اسکندریه و سپس در قاهره منتشر شده است. شماره اول آن آخر محرم سال 1322 هـ. ق انتشار یافته است. مندرجات آن از نظر ارزش و محتوا از روزنامه‌های اختر، ثریا، حکمت و پرورش کمتر نیست اما تقدیمی که آنها دارند، چهره نما ندارد. لازم به یادآوری است که از علل و عواملی که سبب شد روزنامه‌های فارسی زبان در خارج از ایران انتشار یابد سخت‌گیریها و اعمال فشارهایی بود که دولتمردان قاجار نسبت به صاحبان قلم و روشنفکران ایران داشتند. به همین خاطر رفته رفته این روشنفکران راه مهاجرت در پیش گرفتند تا شاید از بیرون مرزها بتوانند صدایشان را به مردم ایران برسانند. بعداً این مهاجرتها بیشتر شد تا سرانجام در اواخر سلطنت ناصرالدین شاه عمده قابل توجهی از نویسندگان و آزادی‌خواهان به کشورهای اروپا، هندوستان، مصر و عثمانی مهاجرت کردند. این افراد تصمیم گرفتند با ابزار روزنامه اقدام به آگاه نمودن جامعه کردند لذا با امکانات کمی که داشتند شروع به تأسیس روزنامه فارسی زبان نمودند و از آنجا تمام تلاش و کوشش خود را صرف آگاهی دادن جامعه کردند.

این تلاش‌ها توسط روزنامه‌های مثل حبل‌المتین، قانون، اختر، ثریا، پرورش، حکمت و قانون چون آبی زلال کام‌نشنه شیفتگان پیشرفته را سیراب می‌کرد و همچون زهر و شرری برکام مستبدین و شیفتگان قدرت می‌نشست. زیرا آنان دوام و قوام خود را در جهل و نادانی مردم می‌دانستند. اما این فرایند رشد و گسترش آگاهی به جامعه موثر واقع شد. روز به روز بر هواداران و طرفداران آنان افزوده شد تا سال 1324 هـ. ق مردم ایران توانستند رژیم قاجاریه را وادار به تمکین نمایند که از نتایج و رها وردهای آن می‌توان به افتتاح مجلس شورای ملی، تدوین قانون اساسی، کم‌رنگ شدن قدرت شاه، تفکیک قوا، فعالیت مطبوعات، پاسخگو بودن دولت در قبال عملکردهای خود در برابر نمایندگان، تشکیل انجمن‌ها و احزاب و تکاپوهای اقتصادی و در کل برقراری نهضت مشروطه اشاره کرد.

پیدایش و انتشار روزنامه در ایران در دوره حکومت قاجار مناسبات سیاسی ایران را در عرصه‌های داخلی و خارجی وارد مراحل نوینی کرد، به طوری که اولین محصلان خارج رفته ایرانی بعد از بازگشت به ایران اقدام به انتشار روزنامه کردند. در این مسیر گاهی دولتمردانی چون قائم مقام فراهانی، امیرکبیر و دیگران نیز تأثیر بسیار گذاشتند و خود از پایه‌گذاران روزنامه‌هایی چند شدند. با به وجود آمدن روزنامه‌ها برخی تحول‌خواهان زیر چتر روزنامه‌ها گرد هم آمدند و شروع به نوشتن مقالات آتشین علیه

استبداد حاکم بر جامعه آن روزگار کردند. این قبیل مقالات واکنش دولتمردان را در پی داشت لذا با اعمال سختگیری‌هایی مانع فعالیت صاحبان قلم شدند که نتیجه آن کوچ بسیاری از نویسندگان و روشنفکران به کشورهای بیگانه بود. آنان در خارج از ایران با انتشار روزنامه‌هایی علیه حاکمیت مستبد قاجاری انتقاداتی تند کردند و این نوشته‌ها را در اختیار مردم قرار دادند تا رفته رفته زمینه‌های بیداری مردم را فراهم نمودند؛ بیداری که منجر به نهضت مشروطه شد.

انقلاب مشروطه ایران نتیجه دو جنبش مهم ملی بود که در یک زمان و به موازات هم در ایران رسوخ پیدا کرد و به نهضت عظیم اوایل قرن بیستم و سقوط سلسله قاجار منجر شد. جنبش اول روح استقلال طلبی و ملیت بود که در اواخر قرن 19 بیدار شد و ریشه پیدا کرد. جنبش دوم مطالبه استقرار حکومت قانون بود که سرانجام به تغییر حکومت قاجار منتهی شد. در پیوند این دو جنبش ملی که به پیروزی انقلابیون انجامید، روزنامه‌ها مهم‌ترین رکن تبلیغاتی و تشکیلاتی را تشکیل می‌دادند. برای اولین بار در تاریخ ایران روزنامه‌ها بین مردم رکن اجتماعی مهمی شناخته شدند و با ترویج افکار آزادی خواهانه و اطلاعات جدید زمینه‌های بروز انقلاب مشروطه را فراهم کردند. می‌توان به جرات گفت که از سه عامل مهم انقلابیون مشروطه، روحانیون، خطبای سیاسی؛ روزنامه نگاران سلاح قاطع انقلاب مشروطه بودند.

امتیاز لاتاری:

در طی سفر ناصرالدین شاه به اروپا که منجر به دیدار وی با ملکه ویکتوریا شد ضیافتهایی به افتخار شاه ایران ترتیب دادند که در این ضلافتهای مفضلی درباره دوستی ایران و انگلیس ایراد شد که بوسیله میرزا ملکم خان به فارسی ترجمه گردید. ملکم خان در طی این دیدار توانست با تقدیم هدایایی به شاه و همراهانش در 20 ژوئیه 1889 م. که ناصرالدین شاه در اسکاتلند بود امتیاز لاتاری را به اسم یکی از اعضای سفارت ایران در لندن بگیرد. پس از آنکه ملکم خان عده‌ای از سوداگران نسبتاً نادرست را تشویق به تشکیل «شوکت سومایه گذاری ایران» نمود و بلافاصله امتیاز را به مبلغ چهل هزار لیره به آن شرکت فروخت.

اعطای امتیاز لاتاری به ملکم خان مورد مخالفت عده‌ای از رجال که با ملکم میانه‌ای نداشتند قرار گرفت و بعضی علمای دینی هم به عنوان اینکه لاتاری نوعی قمار بازی و بر خلاف شرع است با آنان همصدا شدند. به دلیل مصونیت سیاسی میرزا ملکم خان دادگاه‌های انگلستان صلاحیت محاکمه وی را نداشت.

علی آقاپاری